

УДК 159.96

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.1.1>

ПОКАРАННЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА САМОРЕГУЛЯЦІЮ ПІДЛІТКІВ

Беспарточна Олена Іванівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії, виконуюча обов'язків керівника
центру акредитації та ліцензування
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
<https://orcid.org/0000-0001-8210-314x>

Скрипник Кристина Вікторівна,

здобувачка вищої освіти зі спеціальності 053 «Психологія»
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
<https://orcid.org/0009-0007-5905-9815>

Досліджено вплив різного строку відбування покарання в місцях позбавлення волі на саморегуляцію, соціальну фрустрацію та чутливі сторони до стимулів у підлітків. У дослідженні взяли участь 60 підлітків, котрі перебувають у Кременчуцькій виховній колонії управління Державного департаменту України з питань виконання покарань у Полтавській області – колонії для неповнолітніх ув'язнених. Так підліткова злочинність є паразитичним антисоціальним явищем, яке деструктивно впливає на правопорядок і стрімко корумпує правове суспільство. Для проведення дослідження були використані опитувальник Карвера-Уайта, методики діагностики «Стилю регуляції поведінки» В. Моросанова і діагностики рівня соціальної фрустрації Л. Вассермана у модифікації В. Бойко. Внаслідок проведеного дослідження було виявлено, що серед підлітків, які відбувають покарання до півроку спостерігається низький рівень самоконтролю, планування, спостерігається певна ригідність, головними стимулами є власне задоволення, прагнення до гедонізму і обіцяна винагорода. В той час як підліткам відбуваючим покарання два роки та більше властивий високий рівень самоконтролю, саморегуляції, чинниками впливу на них є власна терплячість і реакція на негативні стимули. Саме тому пік стрімкого розвитку злочинності найяскравіше спостерігається в найбільш нестабільні періоди існування держави. Водночас рецидивна злочинність, яка активно розвивається в кризові періоди, посилює негативний вплив відповідних кризових процесів, ставить під сумнів як авторитет держави, так і засоби виховання в родині та закладах освіти. Вивчення особистості підлітків, котрі відбувають покарання в місцях позбавлення волі, є актуальним завданням, реалізація якого сприятиме вдосконаленню спеціальної політики запобігання злочинності в Україні, а також з метою створення тренінгів навичок саморегуляції для підлітків. Практичне значення одержаних результатів полягатиме в тому, що положення, викладені в роботі, можуть бути використані у науково-дослідній сфері – для подальшого теоретичного вивчення особи, засудженої до позбавлення волі. У правоохоронній діяльності – для оптимізації здійснення заходів із запобігання злочинним проявам; у навчальному процесі – для розробки методик, тренінгів, підручників і навчальних посібників.

Ключові слова: підлітки, саморегуляція, злочинність, покарання, соціальна фрустрація, ригідність, планування, програмування, підліткова криза.

Bespartochna Olena, Skrypnyk Krystyna. Punishment as a factor of influence on adolescent self-regulation

This article examines the impact of different sentences in prison on adolescents' self-regulation, social frustration, and stimulus sensitivity. The study involved 60 adolescents in the Kremenchuk educational colony. Juvenile delinquency is a parasitic antisocial phenomenon that has a destructive impact on law and order and is rapidly corrupting the rule of law. The study was conducted using the Carver-White questionnaire, methods of diagnosing the «Style of behavior regulation» by V. Morosanov and diagnosing the level of social frustration by L. Wasserman in the modification of V. Boyko. The study found that among adolescents serving a sentence of up to six months, there is a low level of self-control, planning, and a certain amount of rigidity,

the main incentives are their own pleasure, the desire for hedonism and the promised reward. Whereas adolescents serving two years or more of a sentence are characterized by a high level of self-control and self-regulation, and their main motivators are their own patience and reaction to negative stimuli. That is why the peak of rapid crime development is most clearly observed in the most unstable periods of the state's existence. At the same time, recidivism, which actively develops in times of crisis, increases the negative impact of the relevant crisis processes, and calls into question both the authority of the state and the means of education in the family and educational institutions. The study of the personality of adolescents serving sentences in prisons is an urgent task, the implementation of which will contribute to the improvement of special crime prevention policy in Ukraine, as well as to the creation of self-regulation skills training for adolescents. The practical significance of the results obtained is that the provisions set forth in this paper can be used in the research field – for further theoretical study of a person sentenced to imprisonment. In law enforcement – to optimize the implementation of measures to prevent criminal manifestations; in the educational process – to develop methods, trainings, textbooks and manuals.

Key words: *adolescents, self-regulation, crime, punishment, social frustration, rigidity, planning, programming, adolescent crisis.*

Постановка проблеми. Саморегуляція поведінки є особливо складним завданням у період дорослішання. Для підліткового віку характерні неадекватні психогенні реакції, дезадаптивна поведінка та некоординовані форми поведінки, що зумовлює необхідність вивчення феномену саморегуляції в підлітковому віці. Водночас у підлітків формуються ціннісні орієнтації, естетичні уподобання та моральні переконання, на основі яких вони починають керувати власною поведінкою. Крім того, особистість підлітка є чутливою до розвитку психологічних механізмів саморегуляції поведінки, а отже, виховання підлітків має бути спрямоване на особливості формування цих механізмів [3].

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подальшої теоретичної та практичної розробки проблеми емоційності на різних вроджених етапах розвитку особистості. Емоційність відома як стійка властивість особистості, як один із компонентів темпераменту (Б. Теплов, В. Небиліцин, А. Ольшаннікова), відігравати системоутворюючу функцію в структурі рис особистості та її окремих якостей (О. Саннікова). В. Вілюнас, Г. Костюк, П. Симонов, О. Чебикін), емоції та афекти (А. Ольшаннікова, І. Переверзєва) беруть участь в управлінні діяльністю та визначають успішність діяльності та спілкування (О. Саннікова) [1].

Питання психологічних механізмів саморегуляції поведінки особистості вивчається та постійно актуалізується науковцями різних галузей психологічної

науки. Вивчення цих механізмів знайшло своє відображення в ранніх положеннях загальної психології, де аспекти регуляції поведінки розглядалися як структурні компоненти особистості та її діяльності (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Г. Костюк, С. Рубінштейн). У віковій та педагогічній психології увага дослідників була зосереджена на питаннях саморегуляції, зокрема сенсорно-моторної (О. Конопкін, В. Чудновський), вольової (В. Іванков, В. Селіванов), емоційної (В. Селіванов), афективної (Дж. Рейковський, О. Чебикін), мотиваційної (О. Ксенофонтова, А. Файзуллаєв), моральний (Б. Братусь, П. Якобсон) та особистісний (К. Абульханова-Славська, І. Чеснокова) [4]. Психологічний аналіз наукової спрямованості досліджуваної проблеми свідчить, що саморегуляція поведінки – це структурне утворення особистості, яке є інтеграцією цілеспрямованої поведінки, що виявляється у довільному прийнятті рішень, виборі засобів реалізації планів, оцінці, самоаналізі поведінки, визначенні позиції щодо подій і ситуацій та ціннісного ставлення до себе [2].

Метою дослідження є аналіз психологічної проблеми покарання та його вплив на саморегуляцію підлітка, проведення емпіричного дослідження серед підлітків, які відбувають покарання.

Результати дослідження. В емпіричному дослідженні брали участь 60 підлітків, серед яких 30 підлітків, котрі відбувають покарання у Кременчуцькій виховній колонії управління Державного департа-

менту України з питань виконання покарань у Полтавській області – колонії для неповнолітніх ув'язнених до півроку та 30 підлітків, котрі знаходяться у місці позбавлення волі два роки та більше.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей відбувалось у три етапи. Спершу був проведений опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової із використанням субшкал: «Планування», «Моделювання», «Програмування», «Оцінювання результативності», «Гнучкість» та «Загальний рівень саморегуляції». Узагальнені показники представлені на рисунку 1.

Відповідно до рис. 1. можна побачити, що серед підлітків, які відбувають покарання менше півроку домінує середній (53 %) та низький рівень (47 %) загальної саморегуляції. За субшкалою «Гнучкість» переважає середній рівень (50 %) і низький (47 %). Високий рівень гнучкості властивий 3 % респондентам. Відповідно до субшкали «Оцінювання результатів» переважає низький рівень (53 %) та середній (43 %). Високий же рівень домінує у 3 % респондентів і говорить про критичність та вміння об'єктивно сприймати обставини. За субшкалою «Програмування» домінує низький рівень (47 %), тобто мається на увазі, що підлітки не вмі-

ють і не бажають продумувати послідовність своїх дій. Так серед 30 % переважає середній рівень програмування своїх дій, таким чином вони притримуються норми між продумуванням кожного свого кроку і роботи певні дії дещо імпульсивно; високий рівень програмування спостерігається у 23 % і наголошує на сформованій потребі продумувати способи своїх дій і поведінки для досягнення намічених цілей. Переважаючим рівнем за субшкалою «Моделювання» є низький із показником 57 %. Середній рівень моделювання переважає у 30 %. Серед 23 % переважає високий рівень розвиненості уявлення про зовнішні та внутрішні значущі умови. За субшкалою «Планування» переважає низький рівень 57 % і говорить про слабо розвинене планування, цілі схильні до частоті зміни. Середній рівень переважає серед 23 % респондентів, а високий у 20 %.

Розглядаючи рис. 2 можна побачити, що серед підлітків, які відбувають покарання більше двох років домінує високий рівень загальної саморегуляції (60 %). Середній рівень спостерігається у 23 %, а низький серед 17 %, тобто, можна сказати, що навіть покарання не допомогло віднайти засоби саморегуляції. Переважає за шкалою «Гнучкість» домінує високий рівень (70 %), що говорить про

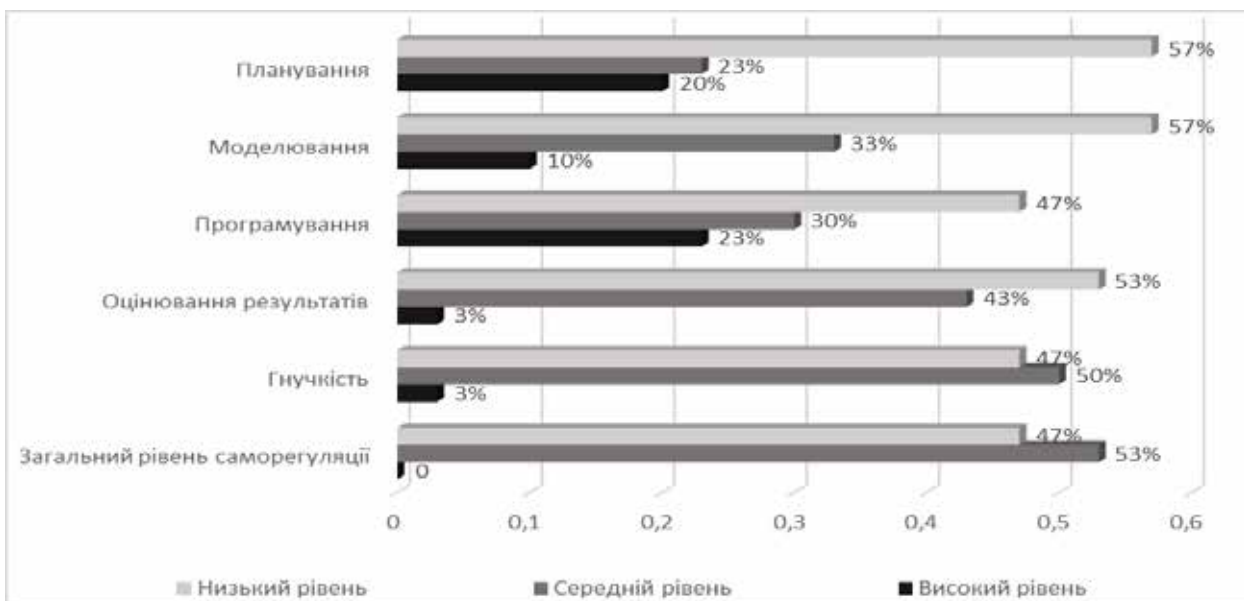

Рис. 1. Гістограма розподілу стилю саморегуляції поведінки серед підлітків, які відбувають покарання до півроку за опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової

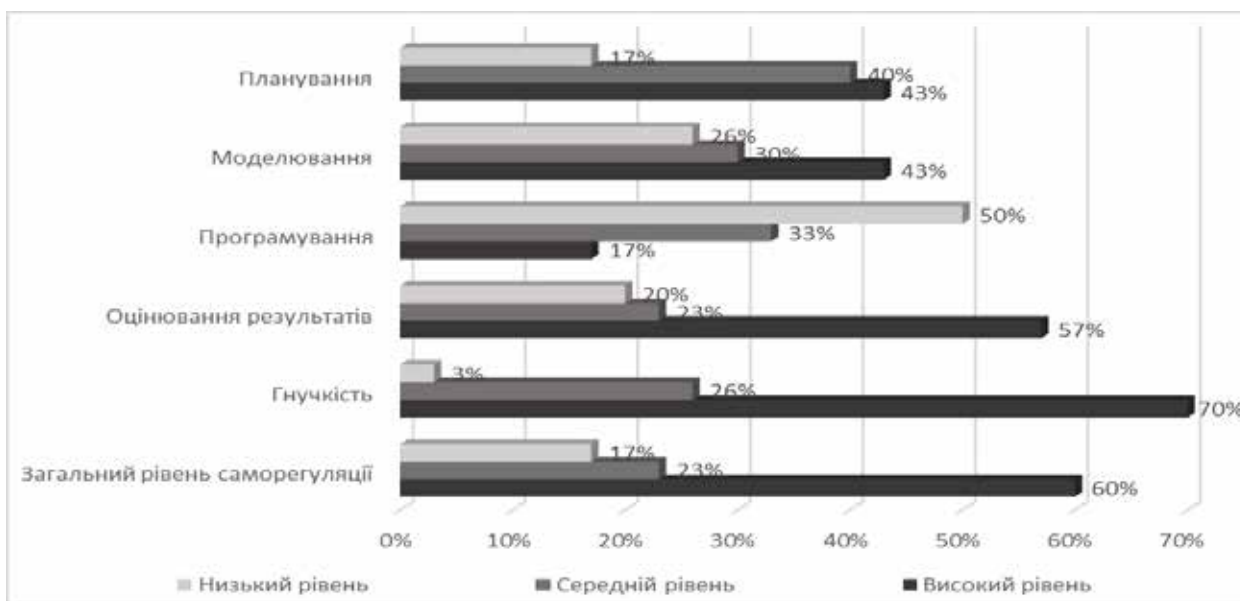

Рис. 2. Гістограма розподілу стилю саморегуляції поведінки серед підлітків, які відбувають покарання більше двох років за опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової

пластичність усіх регуляторних процесів. Середній рівень домінує у 23 %, а низький серед 6 %. Оцінювання результатів у підлітків, які відбувають покарання довше є більш розвиненим, на що наголошує домінуючий високий рівень із показником у 57 %, додати можна ще наявну адекватність самооцінки, сформованість і стійкість суб'єктивних критеріїв оцінки результатів. Середній рівень переважає у 23 %, а низький – 20 %. За шкалою «Програмування» домінуючим рівнем є низький (50 %), так само як і у підлітків, які відбувають покарання менший строк. Середній рівень переважає у 23 %, а низький у 17 %. Переважає високий рівень за шкалою «Моделювання» – 43 %. Середній рівень переважає у 30 %, низький серед 26 %. Планування високого рівня переважає у 43 % і 40 % середнього рівня і наголошує на індивідуальні особливості висування й утримання цілей, сформованість у людини усвідомленого планування діяльності. Домінує низький рівень планування у 17 % підлітків.

На другому етапі з метою дослідження рівня соціальної фрустрації була використана методика діагностики Л. Вассерман у модифікації В. Бойко із застосуванням поділу балів на рівні: дуже високий, підвищений, помірний, невизначений, понижений, дуже низький рівень та відсутність

фрустрації. Узагальнені показники представлені на рисунку 3.

Відповідно до рис. 3, можна побачити, що у підлітків, які відбувають покарання півроку і менше домінуючим рівнем соціальної фрустрації є дуже низький та відсутність фрустрації із однаковим відсотковим розподілом – по 23 %, тобто в силу малого проміжку часу, що підлітки відбувають покарання. Вони ще не встигли усвідомити свого буття, що вони вже запламули свою репутацію, розчарували оточуючих. Помірний рівень соціальної фрустрації переважає у 20 % респондентів, що відбувають покарання до півроку; по 17 % мають невизначений та понижений рівні соціальної фрустрації. Серед же підлітків, які відбувають покарання два роки та більше домінує підвищений рівень – 23 % та помірний 20 %, що наголошує на переусвідомлення власного становища, що увесь час поки вони перебувають у місці позбавлення волі, то можна було б займатися чимось корисним та цікавішим; однаковий розподіл мають дуже низький рівень та відсутність соціальної фрустрації – по 17 %; 13 % респондентів мають невизначений рівень фрустрації і серед 10 % домінує понижений рівень соціальної фрустрації.

На третьому етапі був використаний опитувальний Карвера-Уайта із метою визначення чутливості людини до позитив-

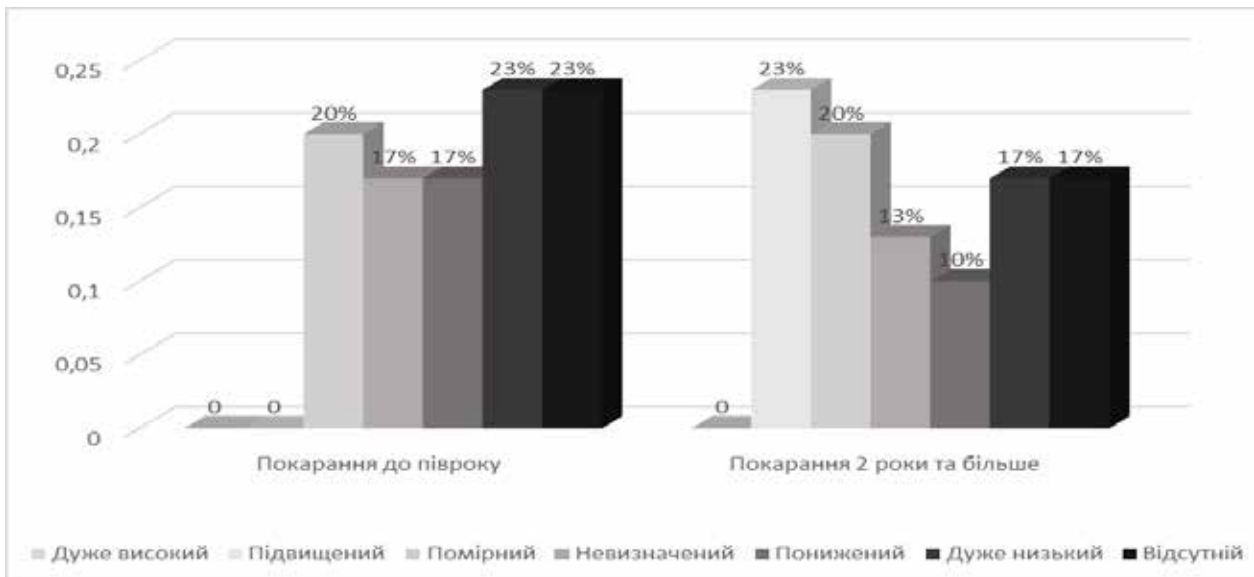

Рис. 3. Гістограма розподілу рівнів соціальної фрустрації серед підлітків, які відбувають покарання за методикою Л. Вассерман у модифікації В. Бойко

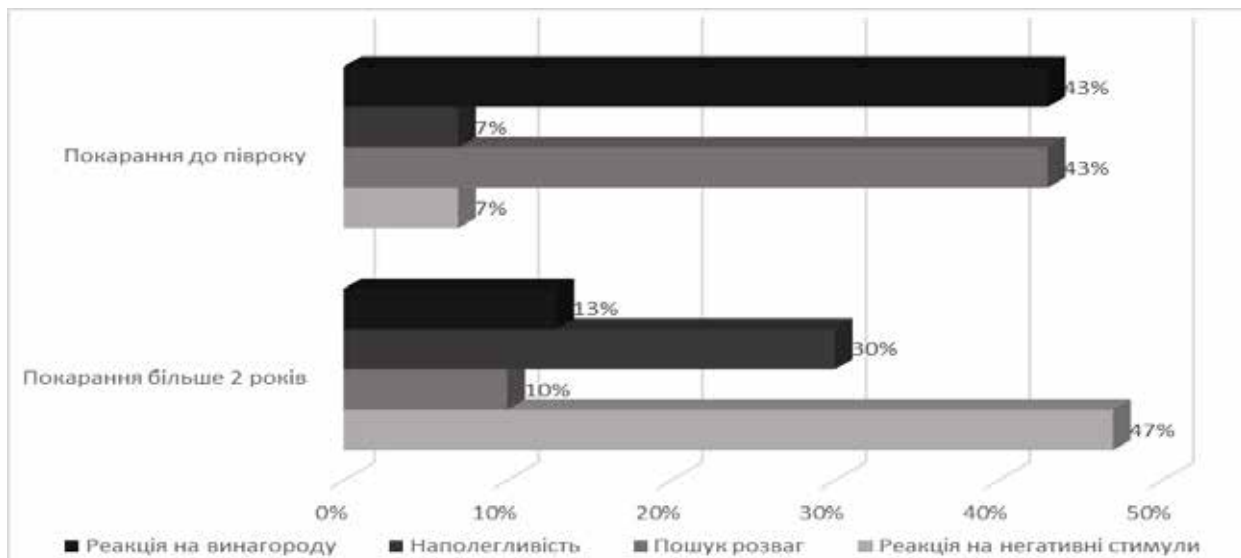

Рис. 4. Гістограма розподілу визначення чутливості до стимулів серед підлітків, які відбувають покарання за опитувальником Карвера-Уайта

них і негативних стимулів із використанням шкал «Реакція на нагороди», «Наполегливість», «Пошук розваг», «Реакція на негативні стимули». Узагальнені показники представлені на рисунку 4.

Аналізуючи рис. 4. бачимо, що серед підлітків, які відбувають покарання півроку і менше, можна побачити, що серед них домінує стимул «Пошук розваг» із показником – 43 % і говорить про схильність імпульсивно прагнути до задоволень; також домінуючим є «реакція на винагороду», котра наголошує на схильність проявляти багато позитивних емо-

цій та активізуватися, якщо ситуація обіцяє якусь нагороду або виконання їхнього бажання. Так стимули «Напоглевість» та «Реакція на негативні стимули» мають однаковий розподіл по 7 %. Серед підлітків, які відбувають покарання два роки та більше мають домінуючі стимули такі як «Реакція на негативні стимули» – 47 % і відрізняються вони підвищеною чутливістю до негативних стимулів: уникнення неприємних відчуттів для них набагато сильніша мотивація, ніж пошук і прагнення до позитивних; також домінуючим стимулом є «Наполегливість» – 30 %, що

наголошує на схильність наполегливо досягати своїх цілей.

Аналіз результатів дослідження.

Саморегуляція у підлітковому віці є інтегративною структурою, яка вміщує інтелектуальні, когнітивні, вольові, емоційні, моральні, мотиваційні сфери. Головною проблемою є недостатній рівень емоційної саморегуляції підлітків, зумовлений кризою підліткового віку, а негативні зміни в самосвідомості чітко проявляються в манерах поведінки. Також саморегуляція є складним цілісним процесом, що відбувається в єдності раціональних, емоційних і фізіологічних проявів, як сукупність взаємодіючих складних емоційно-пізнавальних ланок, що об'єднуються метою напруженої діяльності. Процес емоційної саморегуляції зумовлюється емоційним досвідом; у ньому згорнуті інтегративні успіхи – неуспіхи здійснених раніше спроб, а зміст залежить від рівня професійної підготовленості людини.

Емпіричне дослідження особливостей впливу покарання на саморегуляцію підлітків було проведено у три етапи: підбір і обґрунтування методик для діагностики саморегуляції підлітків; визначення вибірки та проведення психодіагностичних методик; кількісний і якісний аналіз отриманих результатів, розробка тренінгової програми для підвищення рівня емоційної саморегуляції підлітків, які виявили невисокий її рівень. Згідно проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: серед підлітків, які відбувають покарання півроку і менше домінують низькі рівні загальної саморегуляції, програмування, планування, гнучкості, моделювання, що говорить про імпульсивність та невміння планувати та контролювати свої дії, вони швидко піддаються внутрішнім поривам та не вміють це контролювати, вони ні про не жалкують, соціальна фрустрація знаходиться на низькому рівні або відсутня повністю, головними чинниками впливу на них є розваги та обіцяна винагорода, яка буде їм ще й вигідна. В той час як серед підлітків, які відбувають покарання два роки та більше вже присутній високий рівень саморегуляції, вони вже вміють думати наперед стосовно власних дій, є відповідальними, наполегливими, їм присутнім помірний та високий рівень

соціальної фрустрації, що говорить про жалкування стосовно власного становища, також головними чинниками впливу на них є їх власна наполегливість і реакція на негативні впливи та страх зробити щось погано і розчарувати інших.

Висновки. Саморегуляція – це процес контролю та регулювання власної поведінки, дій та емоцій з метою досягнення поставлених цілей та задоволення внутрішніх потреб. Підлітковий вік – це період життя між дитинством та дорослістю, який зазвичай починається у віці 10-12 років і триває до 18-20 років. Основні характеристики підліткового віку включають: фізичний розвиток, зростання, зміни форми тіла, розвитку голосу, збільшення м'язової маси та інших фізичних характеристик; емоційний розвиток власної ідентичності та самосвідомості, вони можуть бути чутливі до критики та сором'язливі, але також можуть бути емоційно-нестійкими та легко піддаються впливу соціальних ситуацій. Відповідно до проведеного констатувального дослідження було виявлено, що підлітки, які відбувають покарання півроку та менше мають нижчий рівень саморегуляції, вони ще не вміють планувати власні дії, відповідати за свої вчинки, їм більш властиве піддаватися емоція та внутрішнім поривам, в них майже повністю відсутня соціальна фрустрація, жалкування про свої вчинки, а головними чинниками впливу на них є обіцяна винагорода та пошук розваг та задоволень, тобто вони більш спрямовані на більш гедоністичні стимули. В той час як підлітки, котрі відбувають покарання два роки та більше виявляють непогані навички програмування, гнучкості, оцінки власних дій, саморегуляції, тобто вони переусвідомили свої вчинки у дитячій колонії та знаходяться на шляху до виправлення. Серед цих підлітків присутній високий рівень соціальної фрустрації, а головними чинниками впливу на них є власна наполегливість та реакція на негативні емоції та стимули.

Перспективні напрями дослідження полягають у вивченні наслідків покарання для емоційного стану підлітків, з метою розробки методичних, теоретичних матеріалів з предметів «Психологія девіантної поведінки», «Конфліктологія», «Психологія кримінальної поведінки», «Кризова психологія».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабанова Л. М. Особливості агресивної поведінки неповнолітніх / Л. М. Балабанова, І. О. Віденєєв, П. В. Макаренко та ін. Матеріали круглого столу «Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний юридичний аспекти». Харків: ХНУВС. 2008. С. 35–38.
2. Бєсчєстний, В.М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Бєсчєстний Віктор Миколойович; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 34 с.
3. Землянська О. В. Психологічні особливості злочинної поведінки неповнолітніх. О. В. Землянська. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; ред. С.Д. Максименко. Київ, 2001. Т.III, Ч. 1. С. 163–168.
4. В. Ф. Маценко, Ж. М. Маценко Психосинергетичні особливості сталих та кризових періодів життя людини: монографія. Київ : Педагогічна думка, 2015. 197 с.
5. Руценко І. П. Соціологія злочинності: монографія. Харків: Націон. ун- ту внутр. справ, 2001. 370 с.
6. Скриннікова Н. С. Кримінологічна характеристика особи неповнолітнього злочинця (жіночої статі), яка вчиняє злочини в Україні. *Вісник Запорізького національного університету*. Сер.: Юрид. науки. Запоріжжя. 2010. Вип. 3. С. 153–158
7. В. П. Андрушенко, В. П. Бєх. Соціальна робота. Короткий енциклопедичний словник. авт. кол. Київ: ДЦССМ, 2002. 536 с.
8. Тимченко А. П., Момотюк В. О. Попередження злочинності в Україні. Молодіжний науковий юридичний форум : м. Київ, Національний авіаційний університет, 18 травня 2017 р. Том 1. Тернопіль: Вектор. 356 с.

REFERENCES:

1. Balabanova L. M. (2008). Osoblyvosti ahresyvnoyi povedinky nepovnolitnikh [Features of aggressive behavior of minors]. Makarenko ta in. Materialy kruhloho stolu «Deviantna povedinka: sotsiolohichnyy, psykhlohichnyy yurydychnyy aspekty». Kharkiv: KHNUVS. P. 35–38. [in Ukrainian]
2. Beschastnyy, V.M. (2018). Teoriya ta praktyka kryminolohichnoho zabezpechennya protydyiyi zlochynnosti v Ukrayini [Theory and practice of criminological support of combating crime in Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.08. Beschastnyy Viktor Mykolayovych; MVS Ukrayiny, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 34 p. [in Ukrainian]
3. Zemlyanska O. V. (2001). Psykhlohichni osoblyvosti zlochynnoyi povedinky nepovnolitnikh. [Psychological features of juvenile criminal behavior]. Zb. nauk. prats Instytutu psykhohihiy im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny; red. S.D. Maksymenko. Kyiv, T.III, CH. 1. S. 163–168. [in Ukrainian]
4. V. F. Matsenko, ZH. M. (2015). Matsenko Psykhosynerhetychni osoblyvosti stalykh ta kryzovykh periodiv zhyttya lyudyny [*Psychosynergetic features of stable and crisis periods of human life*] : monohrafiya. Kyiv: Pedahohichna dumka, 197 p.[in Ukrainian]
5. Rushchenko I. P. (2001). Sotsiolohiya zlochynnosti [*Sociology of Crime*]: monohrafiya. Kharkiv: Natsion. un-tu vnutr. dovidok, 370 p.[in Ukrainian]
6. Skrynnikova N. S. (2010). Kryminolohichna kharakterystyka osoby nepovnolitnoho zlochynsya (zhinochoyi statti), yaka vchynyaye zlochyny v Ukrayini [*Criminological characteristics of a juvenile offender (female) who commits crimes in Ukraine*]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ser.: Yuryd. nauky. Vinnytsya. Vip. 3. P. 153-158 [in Ukrainian]
7. Andrushenko V. P., Bekh V. P. (2002). Sotsialna robota. Korotkyy entsyklopedychnyy slovnyk. avt. kilk. [*A short encyclopedic dictionary*] Kyiv: DTSSSM, 536 p. [in Ukrainian]
8. Tymchenko O. P., Momotyuk V. O. (2017). Poperedzhennya zlochynnosti v Ukrayini. [*Prevention of Women’s Crime in Ukraine*] Molodizhnyy naukovyy yurydychnyy forum: m. Kyiv, Natsionalnyy aviatsiynnyy universytet. Tom 1. Ternopil: Vektor. 356 p. [in Ukrainian]